

Канназарова Б.У.

СОГДУЛУК КЫРГЫЗДАР

Канназарова Б.У.

КЫРГЫЗЫ СОГД

B.U. Kannazarova

KYRGYZ SOGD

УДК: 930.27

Бул макалада Тажик Республикасынын Согд областында жашаган кыргыздардын тарыхы жөнүндө жазылды.

Негизги сөздөр: кыргыз, тажик, Согд, Кожент, Сыр-Дарыя.

В этой статье написано об истории кыргызов проживающих в Согдийской области Республики Таджикистан.

Ключевые слова: кыргыз, таджик, Согд, Худжанд, Сыр-Дарыя.

This article is written the history of the Kyrgyz people living in the Sogd region of Tajikistan.

Key words: kyrgyz, tazhik, Sughd, Khujand, Syr gifts.

Дүйнөдө түрдүү тилде сүйлөгөн, түрдүү салтка, өң-түскө, уникалдуу өзгөчөлүктөргө ээ болгон үч минге жакын эл жашайт. Алардын ар бири көп же аздыгына, ээлеген аймагынын кичине же чоңдугуна, тарыхта ээлеген ордунун күчтүүлүгү же алсыздыгына карабай, жалпы адамзаттын дүйнөлүк казынасына өз салымдарын кошуп, аны байтып келет.

Кыргыздардын этникалык тарыхы жана эл болуп калыптанышы көп кылымдарга созулган тарыхый процесс жана ал Монголия, Эне-Сай бойлорунан тартып, Памир, Алай жана Сыр-Дарыяга чейинки эбегейсиз аймакты өз кучагына алат. Ушул аймактарда алар тарыхтын ар кайсы этаптарында көчүп-конуп, кылымдан-кылымдарга ооп, өнүгүүнүн бүгүнкү деңгээлине жетип олтурат. Ошондуктан кыргыздарды ааламдын ар кайсы бурчунан жолуктурууга болот. Окумуштуулардын маалыматына таянсак, кыргыздар бүгүнкү күндө дүйнөнүн 30дан ашуун өлкөсүндө жашашат. Мисалы АКШ, Канада, Турция, Пакистан, Россия, Өзбекстан, Казакстан, Тажикстан, Монголия, Кытай, Афганистан, Индия ж.б. өлкөлөрдө бар экени маалым.

Кыргызстандан тышкары жашаган кыргыздардын тарыхын алгачкы изилдөө орус жана чыгыш таануучуларга таандык. Башка мамлекеттерде жашаган кыргыздардын тарыхын изилдөөдө окумуштуулар көбүнчө орто кылымдарда жашаган илимпоздордун эмгектерине, элдик оозеки чыгармачылыкка (санжыраларга, уламыштарга) таянышкан. Өздөрүнүн эмгектеринде окумуштуулар кыргыздар алыскы жана жакынкы чет өлкөлөргө качан? кантип? кайсыл тарыхый окуялардын негизинде барышты? же өз алдынча көчмөн мал чарбачылыктын негизинде оту-

рукташып калышканбы? ж.б.у.с. суроолорго жооп тапканга аракет кылышкан.

Тажикстандын Согд областында жашаган кыргыздардын этникалык тарыхын жалпы эле кыргыздардын тарыхынан бөлүп кароого болбойт. Алар кыргыз элинин бир бөлүгү болуп саналат. Кыргыздар ар кандай сыноолорду башынан өткөрүп, алардын биримдигине доо кетип, дүйнөнүн ар кайсы бурчтарына чачырап кетүүгө аргасыз болгон. Бул бир жагынан кыргыздардын көчмөн мал чарбачылыгы өндөнгөн чарбанын түрү менен байланыштуу болсо, экинчи жагынан ар кандай саясий окуялардын тийгизген таасири.

Согдда жашаган кыргыздардын көпчүлүгү бул аймактын жергиликтүү элибиз деп эсептешет. Исфара районунда жашаган кыргыздардын аксакалдары 16 ата-бабалары ушул жерде жашап өткөндүгүн айтышат. XVк. Калдыргач бий (Аваат уруусунун токмок уругунан) токмокторду Чүй өрөөнүнүн азыркы Токмок шаарынан Кыргызстандын Баткен, Тажикстандын Исфара аймагынын Матпари, КИМ, Шороп тарапка көчүрүп келгендиги туурасында Саут Саттаровдун “Авааттар” деген китебинде жазылган.

Аз да болсо аваат деген уруубуз,

Билип алгын токмок деген урукпуз.

Көкө, Беке, Шырым, Шырдак баатырлар,

Төрө, Төлөч, Калдыргач бий бабабыз. [2.] Калдыргач бийдин Ашыр, Көчөк, Токтогул деген үч уулу болгон. Ашыр, Көчөктөн тарагандар Исфара районунун Матпари, Даханакөл, Шороп, Нурафшон айылдарында, ал эми Токтогулдан тарагандан Баткендин Самаркандек, Актатыр, Үч-Дөбө айылдарында жашашат. Бул алардын Исфара районунда XV кылымдан бери жашап келе жатканынан кабар берет. Ал эми К. Батыровдун “Чапкылдыктар” деген китебинде Канибадам районунун Жигдали, Эскиоочу, Сада айылдарында кыргыздардын ичкилик урууларынын бири чапкылдык уруусунун ата-бабалары жашагандыгы туурасында жазылган [4.]. Холматов К.А. “Өзбекстанда жашаган кыргыздар: этномаданий процесстер (XXк-XXIкк. башы)” тарых илиминин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациясында “П.И.Рычков 1749-жылы өзүнүн кол жазмасында Кожент, Наманган, Маргалаң шаарларына жакын жайгашкан тоолордо кыргыздар көчүп-конуп жүргөн өз алдынча эл болгон” деп белгилейт. Кыргыздардын азыркы Өзбекс-

тан, Тажикстан аймактарына барып калышы туура-сында өзбек тарыхчысы Махмуд ибн Валинин эмгегинде да айтылат. Анда 1635-жылы 12 миң түтүндөн турган кыргыздар Каратегин аркылуу Гиссарга көчкөндүгү айтылат. Белгилүү окумуштуу Белек Солтоноев кыргыздардын ичкилик тобуна кирген урууларды XVI кылымдарда Кокон жана ага жанаша турган Канибадам аралыгында жашагандыгын “Кызыл кыргыз тарыхында”, К.И. Антипина айрыкча ичкилик кыргыздарын Тажикстандын аймактарында жашап келишкендигин белгилешкен [3].

Жогоруда окумуштуулардын пикирин жыйынтыктап келгенде азыркы Тажикстандын Согд областында кыргыздар байыртадан эле жашап келген эл деген тыянакка келсе болот.

Согд Тажик Республикасынын административдик областарынын бири. 1939-жылы 27-октябрда Ленинабад областы болуп түзүлгөн. 1962-жылы 28-мартта ликвидация болуп, 1970-жылы 23-декабрда кайрадан калыбына келтирилген. 2000-жылы 10-ноябрда Согд областы болуп өзгөртүлгөн. Област Тажикстандын түндүк жагында, Тянь-Шань жана Гиссар-Алай тоолорунун боорунда жайгашып, Фергана өрөөнүн түштүк-батышынан орун алган. Кыргызстан жана Өзбекстан республикалары менен чектешип турат. “Согд” сөзү ыйык Авеста китебинде жазылып калган жана “Ыйык”, “таза” деген маанини түшүндүрөт. Областа Сыр - Дарыя жана Заравшан аттуу дарыялары агат. Кайракум, Фархад, Катта-Сай жана Даган-Сай суу сактагычтары бар.

Согду областынын картасы

Област 9 шаар, 22 шаар тибиндеги поселоктон, 14 айылдык район, 93 айылдык общинадан (джамоата дехот) турат. Калкынын саны эки миллиондон ашат. Калкынын 24% шаарда, 76% айыл-кыштактарда жашашат. Борбору Худжанд шаары. Худжандда калкынын саны 170 миңди түзөт. Аянты 25400 км². Калктын жыш отурукташтыгы 98,8 адам /км² түзөт. Согдда жашаган элдерден тажиктер 84,0%, өзбектер 14,76%, орустар 1,3%, кыргыздар 0,58%ды түзөт. Бүгүнкү күндө Согд областында 12000ден ашуун кыргыздар негизинен Исфара, Канибадам, Дж. Расулов, Шахтуз, Ноо райондорунда жашашат. Исфара, Дж. Расулов райондорунда “Кыргыз

кыштак” деген айылдары да бар. Ал эми Исфара районундагы Наркозу айылы ушул айылга алгачкылардан болуп көчүп келген найман уруусунан Наркозу деген кыргыз кишинин атына коюлган.

Согдудагы кыргыздардын жылдар боюнча саны.

№	Жылы	Саны	%
1.	1939	4337	1,66
2.	1959	10687	1,61
3.	1970	12511	1,33
4.	1979	15772	1,32
5.	1989	18084	1,16
6.	2010	12896	0,58

Согдудагы кыргыздар тажик эли менен кошуна туруп, малчылык, дыйканчылык, кол-өнөрчүлүк сыяктуу тектеш чарба жүргүзүү кыргыздардын бир бөлүгү тажик жеринде, тажик элинин ичинде аралаш жашоосуна шарт түзгөн. Согдудагы кыргыздар кыргыз, тажик, өзбек тилдеринде эркин сүйлөшөт. Тажиктер менен тыгыз байланышта. Кыргыздардын адам аттары тажик, өзбек аттарына окшошуп кетет. Мисалы Хотамбай, Хабибулло, Ризбан, Гүлчехра, Исмаилжон, Бибисара, Халбиби, Шерзод, Маликабиби, Шамсий ж.б. адам аттары бар. Кээ бир сөздөрү тажик тилинде айтышат. Мисалы эжени “Хола”, “амма”, жездени “почта” деп аташат. Верандалуу үйлөрдүн алды “пешайман” же “айван”, үйүнүн алдындагы жүзүмдүн астында эс алып олтуруучу жайды “Жүзүм так”, “чоң” деген сөздү “катта”, майрамды “зиёрат”, Индияны “Хиндистон” ж.б. у.с.

Кийимдери тажик, өзбек элинин кийимдерине окшошуп кетет. Эркектери өзбек чапанын такай кийип жүрүшөт. Уул үйлөнүү тоюнда сөзсүз кыздын энеси күйөө балага чапан берет. Мындайча айтканда ар бир үйдө өзбек чапандары бар. Аялдары башына дайыма жоолук салынып жүрөт. Ал эми кыргыз чепкендерин, ак калпагын майрамдарда гана кийишет. Бирок тилин, каада салттарын, үй-бүлөлүк салттарын жакшы сактап калышкан. Эзелтеден тартып сакталып калган калк арасында жашаган адаттар менен салттар эл тарабынан үзгүлтүксүз колдонулуп келет. Кыргызстандагы кыргыздар сыяктуу эле бала төрөлгөндө жээнтект той, сүннөт той, үйлөнүү тою, калың төлөө, кыз узатуу жана өлүк көмүү салттары Баткен аймагында жашаган кыргыздардын каада-салттарына окшошуп кетет. Жаш жубайларга “Учугуң узарып, тукумуң, көбөйсүн”, “Алдынды бала, артыңды мал бассын”, “Бала-чакалуу болгула” деп бата айтышат. Демек балалуу болуу эң башкы тилектеринин бири. Орточо үй-бүлөдө 7-8 балалуу болсо, 10-12ге чейин балалуу болгондору да бар. Ислам динин тутушат.

Дыйканчылык, малчылык менен кесиптенишет. Эгин эгүүдө дан өсүмдүктөрүнөн буудай, жүгөрү, мөмө-жемиштерден помидор, бадырың, дарбыз, кар-

тошка ж.б. ал эми багбанчылыкта өрүк жана курма өстүрүшөт. Өрүктүн бир канча курмаи, кандек, мирсанжали, ширпайвант (ак өрүк), сникерсис (кара шоколад түрүндө) сортторун өстүрөт. Эгин эгүүдө 1 жылы 2 жолу да эгин алышат. Ал эми аялдары малдын жүнүнөн үйүндө кошумча арави, жүл килемдерин, кийиз, пөстөктөрдү, терме таарларды, ала каптарды жасашат. Турак жайына сынчтуу үйлөрдү курушуп, ашар жолу менен бүткөрүшөт. Сөгддагы кыргыздар тажик эли менен ынтымакта жашашат. Тажик акыны Сайфуллахон Карихоновдун “Киргиз кизи ва киргиз дустимизга” деген ырында мындай деп жазылган:

Киргиз кизи ёкди менга каймогинг,

Каймогингдан тотиб колгим келади.

Киргиз дустим, менга маъкул колпагинг,

Колпагингдан сотиб олгим келади - деп ыр саптарында кыргыз кыздары жана баш кийимибиз ак калпакты даназалап ырдаган [5].

1991-жылы союздук республикалар тарагандан кийин бул жактагы кыргыздар Кыргызстан тарапка

көчө баштаган. Айрыкча бүгүнкү күндө Баткен областынын Баткен, Кадамжай, Лейлек райондорунун айылдарына, Чүй областына көчүп жатышат. Себеби көпчүлүгүнун урук-туугандары ушул тарапта отурукташкан. Бирок ата-бабаларынан калган жерин таштап кеткиси келбеген кыргыздар да бар. Алар өздөрүнүн тарыхын, маданиятын сактап калганга аракет жасашат. Жалпылап келгенде бүгүнкү күндө Тажикстанда жашаган кыргыздардын тарыхын, турмуш-тиричилигин, үрп-адат, каада-салтын ж.б. изилдөө кыргыз тарыхы алдында чоң милдеттердин бири.

Адабияттар:

1. М. Кошоев, Кыргыз эли. Тарыхы жана руху, Б., 2006-ж.
2. С. Саттаров, Ават тарыхы жана санжырасы, Б., 2002-ж.
3. К. Халматов, Өзбекстанда жашаган кыргыздар: этно-маданий процесстер (XXк.-XXI к башы.), Б., 2010-ж.
4. К. Батыров, Чапкылдыктар тарыхы, Б., 2010.
5. С. Корихонов, Хамрох булгин юрагим, 20-б., Хужанд, 2006.

Рецензент: д.и.н., доцент Курбанов А.Д.